

УДК 330.59 : 303.094.5 : 314.122 (477)

В. В. ДРУЖИНІНА, С. М. БАРДАКОВА

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

КОМПЛЕКСНІ ІНДИКАТОРИ ОЦІНКИ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто поняття «рівня життя населення». Показано, що рівень життя обумовлений впливом певних чинників, які перебувають у постійній взаємодії. При цьому вирішальну роль відіграють політичні, економічні, соціальні, демографічні та екологічні фактори. Проведено оцінку стану рівня життя населення в Україні, представлено кількісні індикатори та графічні матеріали для відображення його динаміки. Розроблено рекомендації щодо основних напрямів подолання кризових тенденцій.

Ключові слова: рівень життя, чинники рівня життя, індикатори рівня життя, макроекономічні показники.

V. V. DRUZHININA, S. M. BARDAKOVA

Kremenchuk Mykhailo Ostrogradskyi University

COMPREHENSIVE INDICATORS FOR ASSESSING THE STANDARD OF LIVING IN UKRAINE

The aim of the article is an assessment of living standards in Ukraine by addressing the key indicators and combining on the impact on level of welfare of the population. The condition and the development of society is largely determined by the standard of living. Especially acute this issue arises for our country in which the standard of living lags far behind developed countries. Therefore, at the present stage of socio-economic development of Ukraine, problems of standard of life, and the factors that shape them are particularly relevant. On resolving issues related to ensuring the complete and decent conditions life depend on further developments in the country and economic stability in the society general. The standard of living is shaped by factors the most important of which are political, economic, social, demographic and environmental. The action of these factors can be aggravated or weakened by geographical, psychological and historical factors. Thus, analyzing the totality of the above factors and indicators, we can conclude that in Ukraine there is a positive trend to raise the standard of living at the expense of balanced economic, environmental and social policies. However, there are a number of shortcomings that need immediate solutions.

Keywords: standard of living, factors of standard of living, indicators of living standards, macroeconomic indicators.

Постановка проблеми та її актуальність. Стан та розвиток суспільства значною мірою визначається рівнем життя населення. Особливо гостро це питання постає для нашої країни, в якій рівень життя суттєво відстає від розвинутих країн. Тому на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України, проблеми рівня життя, а також чинники, що їх формують є особливо актуальними. Від вирішення питань, пов'язаних з забезпеченням повноцінних та гідних умов життя залежать подальші зміни в країні та економічна стабільність у суспільстві загалом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питання рівня життя приділяється значна увага. Різноманітні аспекти даної проблеми досліджувались вітчизняними та зарубіжними вченими: О. Амошею [1], Д. Богинею [2], Е. Лібановою [3], В. Постніковим [4], В. Майером [5], Ф. Роджерсом та ін. Водночас, незважаючи на глибину досліджень, питання підвищення рівня життя населення залишається актуальним, особливо в проміжку часу між закінченням фінансової кризи 2008–2009 рр. і початком соціально-економічного колапсу 2013 року.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка стану рівня життя населення в Україні шляхом виявлення ключових індикаторів, їх об'єднання за характером впливу на рівень добробуту населення.

Результати досліджень. Розвиток сучасної держави неможливий без ефективної економічної політики, яка орієнтована на підвищення матеріального добробуту населення й духовного рівня його життя, тобто на підвищення рівня і поліпшення якості життя людей, що є суттєвим компонентом збалансованого розвитку.

Рівень життя – це соціально-економічна категорія, яка характеризує ступінь економічного добробуту та духовного розвитку населення, ключовим компонентом якого є задоволення основних життєвих потреб людини. Слід зауважити, що рівень життя постійно перебуває під впливом різноманітних чинників, які характеризуються відповідними узагальнюючими показниками (рис. 1).

З рис. 1 бачимо, що рівень життя формується під впливом чинників найбільш вагомими з яких є політичні, економічні, соціальні, демографічні та екологічні. Дія названих факторів може посилитися або ж послабитися географічними, психологічними та історичними чинниками. Таким чином, фактори впливу перебувають у постійній взаємодії, тобто зміна одного з них діє на інші, що в кінцевому результаті спричиняє зміну рівня життя населення загалом. Наприклад, економіка Західної України має низький рівень розвитку, а отже низький розмір ВРП, що негативно впливає на рівень життя населення в регіоні. Так, Тернопільська та Волинська області є найбільш відсталіми і складають 1,2 % та 1,5 % ВВП країни відповідно [6]. Проте, завдяки яскравим природним ландшафтам та високому культурному рівню місцевих мешканців, регіон приваблює туристів, а відтак розширює шляхи підвищення свого фінансового забезпечення. В свою чергу, політична нестабільність та недосконалість законодавчої бази в Україні

знаходить своє відображення у зниженні розміру ВВП, доходів громадян та підвищенні рівня бідності. Історичний аспект рівня життя відбивається у зацікавленості туристів знову ж таки подорожувати до Західної України, яка є більш колоритною, ніж Східна Україна. Психологічний фактор полягає у ставленні людини до життя відповідно до її духовних цінностей та життєвих потреб.

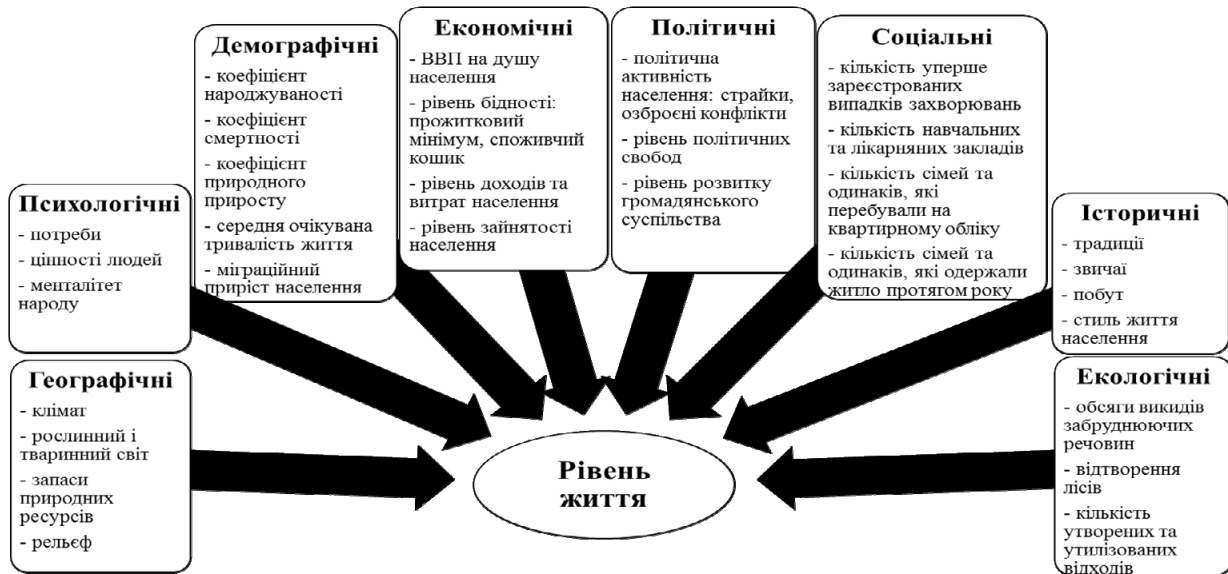

Рис. 1. Кількісні індикатори чинників впливу на рівень життя населення

Розглядаючи детальніше ключові групи факторів впливу на рівень життя населення в першу чергу увага буде приділена економічному фактору, індикаторами якого є: ВВП на душу населення, рівень бідності, рівень доходів та витрат населення країни, заробітна плата, стан заборгованості із виплати заробітної плати, розмір пенсійного забезпечення. Допоміжним індикатором є індекс інфляції, який висвітлює реальні ціни на товари та послуги (табл. 1).

Таблиця 1

Індикатори економічного чинника впливу на рівень життя населення в Україні у 2010–2013 рр.*

Показник	Роки				Ланцюговий темп зміни		
	2010	2011	2012	2013	2011/2010	2012/2011	2013/2012
ВВП на душу населення, грн.	21589	27192	30987	32885	+5603	+3795	+1898
Межа абсолютної бідності, грн.	836	905	1033	1108	+69	+128	+75
Рівень абсолютної бідності, %	18,5	15,2	20,7	20,9	-3,3	+5,5	+0,2
Межа відносної бідності, грн.	921	1047	1108	1173	+126	+61	+65
Рівень відносної бідності, %	25,1	24,6	26,0	24,7	-0,5	+1,4	-1,3
Прожитковий мінімум на одну працездатну особу, грн.	922	1004	1134	1218	+82	+130	+84
Мінімальна заробітна плата, грн.	922	1004	1134	1218	+82	+130	+84
Заборгованість з виплати заробітної плати, млн грн.	1473,3	1218,1	977,4	893,7	-255,2	-240,7	-83,7
Мінімальна пенсія, грн.	734	800	884	949	+66	+84	+65
Індекс інфляції	109,1	104,6	99,8	100,5	-4,5	-4,8	+0,7

*Дана таблиця та наступні таблиці статті складені за даними [6–9]

Важливим макроекономічним показником, який використовується для визначення рівня життя населення є ВВП на душу населення. Він достовірно відображає економіку країни, однак не дає змоги

оцінити її ефективність. Судячи з табл. 1, можна констатувати той факт, що протягом 2010-2013 років відбувається поступове збільшення розміру ВВП на душу населення. Проте слід враховувати, що протягом вказаного періоду спостерігається зменшення кількості наявного населення, що може бути ключовою причиною такої тенденції.

Наступним показником, що характеризує рівень життя населення є рівень відносної та абсолютної бідності. Аналіз рівня абсолютної бідності свідчить про його поступове зростання. Так, у 2013 році рівень бідності зріс на 0,2% порівняно з попереднім роком. Межа бідності за критерієм прожиткового мінімуму (витрати нижче прожиткового мінімуму) становила 1108 грн у 2013 році, що на 75 грн, або 7,3 % більше ніж її значення у 2012 році (1033 грн). Щодо показників відносної бідності, то рівень бідності у 2010–2013 роках мав схожі значення, що варіюються від 24,6 до 26,0 %. Межа бідності за відносним критерієм становила 1173 грн на місяць і перевищила значення відповідного періоду 2012 року на 65 грн, або на 5,9 % [7].

Основними причинами зростання показників бідності є збільшення чисельності безробітних, невирішене питання заборгованості заробітної плати, а також підвищення рівня інфляції, що суттєво впливає на купівельну спроможність населення. Тісно пов'язаний з поняттям бідності показник прожиткового мінімуму [8]. Можна зробити висновок, що існує тенденція до збільшення розміру прожиткового мінімуму українців, але ці зрушення несуттєві. Говорячи про вікові та соціальні групи населення, то порівняно найбільший розмір прожиткового мінімуму – 1286 грн мають діти віком від 6 до 18 років, тому що вони ростуть і потребують більших витрат на забезпечення.

Слід враховувати, що прожитковий мінімум визначається вартістю «споживчого кошика». Вміст споживчого кошика середнього українця на 2013 рік регулюється Постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 14.10.2000 р. Слід зазначити, що, згідно з законодавством України, він має переглядатись кожні 5 років, адже змінюються ціни, економічна ситуація і загалом смаки споживачів. Натомість, споживчий кошик України не переглядався з 2000 року.

Як наслідок, склад споживчого кошику не задовольняє мінімальні потреби людини. У частині набору продовольчих товарів спостерігається невідповідність медичним нормам споживання продуктів харчування, що рекомендовані Українським НДІ гігієни харчування МОЗ. За всіма основними категоріями продовольчих товарів, окрім хлібних продуктів, є значне заниження норм споживання. Таким чином, це впливає на розмір прожиткового мінімуму і суперечить його змісту – забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я [9]. Тому в сучасних умовах необхідно на законодавчому рівні переглянути розмір прожиткового мінімуму, а також вдосконалити методику визначення споживчого кошику, щоб забезпечити гідний рівень життя громадян, адже на основі розміру прожиткового мінімуму визначається мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія.

Розмір мінімальної заробітної плати в Україні станом на 1 грудня 2013 року становить 1218 грн і знаходиться у прямій залежності від прожиткового мінімуму, який дорівнює 1176 грн на місяць у відповідному році. У розвинених країнах встановлення мінімального розміру зарплати спрямоване на забезпечення працівникам та їх сім'ям достатнього життєвого рівня, в Україні ж вона виконує функцію державного регулювання рівня бідності, що є перешкодою на шляху досягнення вищих заробітних плат.

Також важливим питанням сьогодення є заборгованість із заробітної плати. Протягом 2010–2013 рр. спостерігається позитивна динаміка зменшення боргів із заробітної плати. З початку 2012 року заборгованість зменшилася на 83,7 млн грн., або на 9,4 % [7]. Якщо уряд і надалі контролюватиме виплати заробітних плат та соціальних виплат і проводитиме перевірку підприємств-боржників, то позитивну тенденцію погашення заборгованості із заробітної плати буде помітно у майбутніх періодах.

Мінімальна пенсія також являється державною соціальною гарантією. Її розмір станом на 1 грудня 2013 року становить 949 грн, що на 6 % більше, ніж у попередньому періоді. Середньостатистичні показники рівня пенсій в незначній мірі є вищими та становлять 1470,7 грн [10]. Найбільша масова частка осіб, які отримують пенсії зазвичай тяжіє до мінімальних показників, а великі значення пенсій, що отримують держслужбовці, забезпечують ріст середньостатистичних показників. В останні роки спостерігається перевищення загального розміру прожиткового мінімуму над розміром мінімальної пенсії, що свідчить про низькі соціальні стандарти та гарантії. Особливо гостро постає питання соціальної незахищеності населення в умовах підвищення рівня цін.

Наступною групою факторів, що впливають на рівень життя населення є соціальні, вони представлені у табл. 2. До них відносять кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань, кількість лікарняних та навчальних закладів, кількість сімей та однаків, які перебували на квартирному обліку, а також кількість сімей та однаків, які одержали житло в поточному році.

Соціальні фактори мають значний вплив, адже головна мета соціальної політики – забезпечення якості життя населення та адекватної ефективності економіки. Результати аналізу табл. 2 свідчать, що захворюваність населення у 2013 році знижується порівняно з 2010 роком, але зменшення не значне – 6,2 % [7]. Зменшення загальної кількості вперше зареєстрованих випадків захворювання пояснюється зменшенням кількості хвороб органів дихання, нервової системи, шкіри та підшкірної клітковини, а також хвороб кістково-м'язової системи та сполучної тканини. Водночас спостерігається збільшення кількості захворювань, пов'язаних з новоутвореннями.

Таблиця 2

Індикатори соціального чинника впливу на рівень життя населення в Україні у 2010–2013 рр.

Показник	Роки				Ланцюговий темп зміни		
	2010	2011	2012	2013	2011/2010	2012/2011	2013/2012
Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювання, тис.	33080	32381	31162	31024	-699	-1219	-138
Кількість лікарняних закладів, тис.	2,8	2,5	2,4	2,2	-0,3	-0,1	-0,2
Кількість загальноосвітніх навчальних закладів, тис.	20,3	19,9	19,7	19,3	-0,4	-0,2	-0,4
Кількість сімей та однаків, які перебували на квартирному обліку, тис.	1139	1084	1022	808	-55	-62	-214
Кількість сімей та однаків, які одержали житло в поточному році, тис.	11	7	7	6	-4	0	-1

Наступним показником є кількість лікарняних закладів, що у 2013 році зменшилася на 0,6 тис., або 21,4 % [6]. Таку ситуацію можна пояснити ліквідацією маленьких медичних закладів, що знаходяться в селах та районних центрах на користь центральних лікарень. Однак, за таких умов виникає реальний дефіцит лікарняних закладів, що потребує втручання міністерства охорони здоров'я.

Аналізуючи скорочення кількості загальноосвітніх навчальних закладів в Україні, можна відмітити тенденцію до скорочення на 0,4 тис. за рахунок кризових явищ переважно в сільській місцевості, адже більша частина закритих навчальних закладів припадає на сільські школи.

Забезпечення дахом над головою є базовою потребою будь-якої людини. Наявність житла в наш час визначає ймовірність створення сімей, народження дітей, зрештою запорукою їхнього продуктивного навчання та праці дорослих. Як бачимо, кількість сімей та однаків, які перебували на квартирному обліку у 2013 році, зменшилась на 29,1 % у порівнянні з 2010 роком. Однак кількість сімей та однаків, які одержали житло протягом 2010–2013 рр. дуже мізерна. Так, у 2013 році житло одержали близько 1 % від загальної кількості бажаючих [6]. Зацікавленість в отриманні житла існує, незважаючи на відсутність вільного та новозбудованого житла, це в свою чергу пов'язано з неможливістю значної кількості молодих сімей та осіб, що проживають у гуртожитках, самостійно поліпшити власні житлові умови. Характер та динаміка просування черги свідчить про низький рівень задоволення потреби у соціальному житлі, адже для того щоб забезпечити усіх бажаючих житлом, враховуючи показники 2013 року необхідно 100 років.

Важливою умовою забезпечення високого рівня життя виступає демографічна політика. Група індикаторів демографічних чинників включає: коефіцієнт народжуваності, смертність населення, коефіцієнт природного приросту населення, середня очікувана тривалість життя при народженні та міграційний приріст населення (табл. 3).

Таблиця 3

Демографічні показники рівня життя населення в Україні у 2010–2013 рр.

Показник	Роки				Ланцюговий темп зміни		
	2010	2011	2012	2013	2011/2010	2012/2011	2013/2012
Сумарний коефіцієнт народжуваності	1,443	1,459	1,531	1,506	+0,016	+0,072	-0,025
Коефіцієнт смертності	15,2	14,5	14,5	14,6	-0,7	0	+0,1
Природний приріст населення, тис. осіб	-200,5	-162,0	-142,4	-158,7	+38,5	+19,6	-16,3
Міграційний приріст населення, тис. осіб	16,1	17,1	61,8	31,9	+1	+44,7	-29,9
Очікувана тривалість життя при народженні, років	70,4	71,0	71,1	71,3	+0,6	+0,1	+0,2

Результати аналізу табл. 3 свідчать, що загальний коефіцієнт народжуваності в Україні має тенденцію до підвищення, однак, він вважається низьким для простого заміщення поколінь. Наслідком такої демографічної ситуації стане те, що кількість пенсіонерів буде в кілька разів перевищувати кількість людей, які спроможні працювати. Це призведе до таких катастрофічних наслідків: пенсії та соціальні гарантії зростатимуть, але в країні не буде трудових ресурсів, які забезпечують надходження цих коштів. В Україні й так на 1/3 населення складається з пенсіонерів, а трудових ресурсів вже не вистачає [11].

Тісно пов'язаний з рівнями народжуваності та смертності природний приріст населення, який характеризує перевищення народжуваності над смертністю. Він може бути додатним або від'ємним. В Україні цей показник від'ємний, що свідчить про перевищення смертності над народжуваністю, тобто про природне скорочення населення, що є передумовою розвитку важливої проблеми держави – старіння населення, яке супроводжується збільшенням демографічного навантаження на працездатне населення, зменшенням фінансових можливостей щодо соціального забезпечення в умовах загального збільшення попиту на соціальні послуги з боку літніх людей [12].

Наступним не менш важливим демографічним показником є міграційний приріст населення. Враховуючи дані таблиці 3, можна стверджувати, що не існує чіткої тенденції щодо міграційного приросту населення. Значення показника протягом 2010–2012 років мають схильність до збільшення, проте у 2013 році відбувається зменшення міграційного приросту на 48,4 %. Слід відмітити, що найбільша кількість іноземців прибула до України та емігрувала з Харківської області 4908 осіб та 559 осіб, а також м. Київ 3071 особа та 988 осіб відповідно. Найменша чисельність емігрантів зафіксовано у Рівненській – 35 осіб та Хмельницькій – 54 особи областях, а іммігрантів у Тернопільській – 84 особи та Закарпатській – 93 особи [6].

Для аналізу рівня життя населення також застосовують показник, що характеризує очікувану тривалість життя при народженні. За даними таблиці 3 прослідковується зростання тривалості життя в Україні у 2013 році в порівнянні з 2010–2012 рр., хоча за даними Доповіді ООН з розвитку людського потенціалу Україна посідає лише 124 місце у рейтингу, відстаючи від країн постсоціалістичного простору.

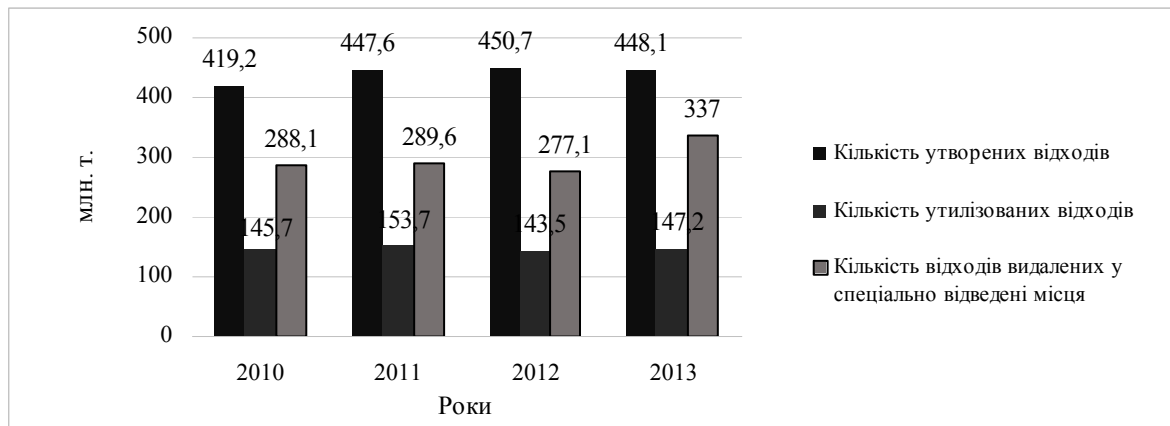

Рис. 2. Динаміка індикаторів екологічних факторів в Україні у 2010–2013 рр.

Аналізуючи статистичні дані екологічних індикаторів рівня життя населення України (рис. 2), можна констатувати, що в Україні протягом 2013 року утворюється значний обсяг відходів – в середньому 441,4 млн т на рік, що становить близько однієї тонни на одного українця. Серед загальної кількості утворених відходів, утилізації підлягає лише третина з них, менше, ніж 1 % спалюється, а решта підпадає під видалення у спеціально відведені місця та об'єкти [6]. Звідси, гостро постає проблема накопичення відходів в Україні, вплив яких на довкілля дедалі зростає і, як наслідок, зростає на демографічний стан населення.

Основними завданнями України на шляху підвищення рівня життя є: модернізація структури державного апарату (зменшення чисельності працівників, усунення дублювання повноважень, навчання та перепідготовка кадрів); забезпечення зростання доходів населення (зростання частки заробітної плати в структурі доходів населення, підвищення розміру прожиткового мінімуму, зменшення розміру заборгованості заробітної плати); удосконалення правової бази з питань соціального захисту (підвищення державних соціальних стандартів та нормативів, забезпечення державної підтримки незахищених верств населення); формування та впровадження ефективно діючої екологічної політики, спрямованої на захист довкілля та усунення наслідків забруднюючого впливу.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши сукупність вищенаведених чинників та індикаторів, можна зробити висновок, що в Україні спостерігається позитивна тенденція спрямована на підвищення рівня життя населення за рахунок збалансованої економічної, екологічної та соціальної політик. Водночас існує ряд недоліків, що потребують негайного вирішення.

Перш за все, гостро постає проблема невідповідності споживчого кошика українця потребам часу та раціональним нормам харчування. По-друге, низький рівень ВВП на душу населення та мінімальна заробітна плата (в порівнянні з іншими країнами) спричиняють високий рівень бідності в Україні. Вплив даних індикаторів посилюється незабезпеченістю населення житлом та несприятливою екологічною ситуацією. Наслідком впливу названих факторів є коротка очікувана тривалість життя населення – лише 71,3 роки, та природне скорочення населення. До позитивних зрушень можна віднести високий рівень

освіти в країні, але слід пам'ятати, що він не враховує якості надання освітніх послуг. В таких обставинах, гостро постає питання реструктуризації системи соціально-економічної політики та формування довгострокової стратегії, спрямованої на забезпечення достойного рівня та якості життя населення в Україні, що є тематикою майбутніх публікацій.

Література

1. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку : монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк, І.В. Качалова, Н.С. Власенко. – Донецьк : Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2008. – 468 с.
2. Богиня Д.П. Основи економіки праці : навч. посіб. [для студ., що навч. за екон. спец.] / Д.П. Богиня, О.А. Грішнова. – К. : Знання-Прес, 2000. – 312 с.
3. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки і сучасний стан / Е.М. Лібанова, Н.С. Власенко, О.С. Власюк та ін. – К. : СПД Савчина, 2002. – 110 с.
4. Постніков В. С. Якість життя населення як індикатор ефективності державного регулювання якості життя / В. С. Постніков // Економіка та держава. – 2010. – № 11. – С. 71–74.
5. Майер В.Ф. Планування соціального розвитку і підвищення рівня життя народу / Майер В.Ф. – М. : Наука, 1988. – 280 с.
6. Сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>.
7. Фінансовий портал Мінфін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minfin.com.ua/>.
8. Сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>.
9. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 року № 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
11. Дружиніна В. В. Вплив міграції робочої сили на демографічну ситуацію держави / В. В. Дружиніна, К. І. Скоробрух // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2013. – № 4. – С. 81–86.
12. Дружиніна В.В. Місцевий ринок праці: умови функціонування, методи та способи забезпечення збалансованості : монографія / В.В. Дружиніна ; наук. ред. В.М. Василенко ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень; Кременчуцький нац. університет ім. М. Остроградського МОН України. – Донецьк : Юго-Восток, 2014. – 366 с.

Надійшла 28.09.2015; рецензент: д. е. н. Хоменко М. М.